

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN MÜƏLLİMLƏR İNSTİTUTUNUN ŞƏKİ FİLİALİ

Seçmə fənn: Ədəbi tənqid tarixi
fənninin

P R O Q R A M I

(Boloniya təhsil sistemi üzrə bakalavr hazırlığı üçün)

“050101-Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimliyi” ixtisası üzrə

BAKI-2013

Tartib edənlər:

Abdullayeva Gülarə Abdurahman qızı
*AMİ-nin Şəki filialının Dillər kafedrasının baş müəllimi,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru*

Aslanov Vaqif Cumay oğlu
*AMİ-nin Şəki filialının Humanitar elmlər kafedrasının
baş müəllimi*

Redaktor:

metodikası

Abdullazadə Nazilə Əbdül qızı
*AMİ-nin Azərbaycan ədəbiyyatı və onun tədrisi
kafedrasının dosenti, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru*

Rəyçilər:

Mürşüdova Ulduz Bəşir qızı
*AMİ-nin Şəki filialının Dillər kafedrasının müdiri,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*

Hümbətova Şərqiyyə Nüsrət qızı
*AMİ-nin Şəki filialının Dillər kafedrasının baş müəllimi,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru*

Giriş

Əslində ədəbi tənqid tarixi sözə münasibət tarixidir: sözün estetikliyinə, emosionallığına, etikliyinə, əxlaqiliyinə, ədəbliliyi, ədəbiliyi və bədiiliyinə münasibət ilkin qaynaqlarını şifahi ədəbiyyatdan götürür. Sözü saf-çürük etmək cəhdi zaman-zaman ağız ədəbiyyatında ənənə halını alır və kağız ədəbiyyatında sistem şəklinə düşərək əlahiddə bir elm sahəsinə çevrilir. Elə buna görə də Azərbaycan ədəbi tənqid tarixinin əlahiddə bir elm sahəsi kimi formalaşmasını XIX əsrin II yarısı ilə əlaqələndirənlər ilk növbədə M.F.Axundzadənin ədəbi tənqidi-estetik görüşlərinə əsaslanırlar. Onun “Tənqid risaləsi”, “Nəzm və nəsr haqqında”, “Fihristi-kitab” əsərini Azərbaycan ədəbi tənqidinin təməl daşları hesab edirlər. Dünya ədəbiyyatşünaslığının standartlarına uyğun şəkildə M.F.Axundzadə tərəfindən təməl daşları qoyulan Azərbaycan ədəbi tənqidi sonrakı inkişafında F.Köçərlinin Azərbaycan ədəbiyyatı ilə daha yetkin bir səviyyəyə qalxır və bizim günlərimizə qədər davam edir.

Ədəbi tənqid tarixinə ayrı-ayrı zaman kəsiklərində baş verən proses kimi baxılmalıdır. Onda ədəbi tənqidin əlahiddə bir elm sahəsi kimi formalaşdıqda orta əsr ədiblərinin sözə münasibətlərini, bədii əsərləri dəyərləndirmə meyarlarını, müqayisə və təhlil üsullarını öyrənmək ehtiyacı vardır.

XX əsr Azərbaycan ədəbi tənqid tarixini öyrənmək isə bizə yaxın olan bu zaman kəsiyində özünü göstərən və müddəti baxımından fərqlənən elmi-ədəbi, elmi-siyasi, elmi-ideoloji baxışları da öyrənməyi tələb edir. 1991-ci ildən milli və dövləti müstəqillik yolunun yolçusu olduğumuzu nəzərə alsaq, onda ədəbi tənqid tariximizin ayrı-ayrı mərhələlərinə çağdaş dövrümüzün elmi-ədəbi-tənqidi düşüncə tərzindən yanaşmaq zərurətini etiraf etməliyik.

“Ədəbi tənqid tarixi” fənni filologiya fakültəsinin IV kurslarında seçmə fənn kimi tədris edilir. Bu günə qədər ali məktəblərdə akad. K.Talıbzadənin “Azərbaycan ədəbi tənqid tarixi” (Bakı, “Maarif”, 1984) dərsliyindən və ya eyni məzmununda olduğuna görə əsərlərinin II cildindən “Tənqid və ədəbi hərəkət” monoqrafiyasından (Bakı, “Azərənəşr”, 1994), əlavə ədəbiyyat kimi C.Xəndan, Ə.Abid, M.Hüseyn, M.Arif (Dadaşzadə), Mir Cəlal, A. Dadaşzadə, H.Arashlı, F.Qasımzadə, M.Cəfər, M.C.Cəfərov, M.Əlioğlu, Q.Xəlilov, Y.Seyidov və başqalarının əsərlərindən yeri gəldikcə istifadə etmişlər. Lakin bu müəlliflərin çoxu sovet dönməsinin düşüncə təzi ilə yazıb yaratmış, çox az qismi müstəqillik dövrünün ilk illərini yaşamış, ədəbi-tənqidi baxışlarındakı siyasiləşmə və ideologiləşmədən uzaqlaşmış, ədəbi-tənqid müstəvisinə keçməkdə çətinlik çəkmişlər. A.Məmmədov, Elçin, B. Nəbiyev, Y.Qarayev, A.Səfiyevin bəzi əsərləri isə müstəqillik dövründə qələmə alınmışdır.

Yuxarıda deyilənlərlə bərabər, “Ədəbi tənqid tarixi”nin bir fənn kimi tədrisində akad. K.Talıbzadənin adı gedən monoqrafiyaları hələlik əsas istinad

mənbəyi kimi qalır və orta əsrlərdən az qala milli və dövləti müstəqillik dövrünə qədərki ədəbi tənqid tariximizi əhatə edən bu monoqrafiyalar bundan sonra da bir çox ədəbi-tənqidi problemlərin şərhində etibarlı mənbə və tədris vəsaiti olaraq qalacaqdır.

Fənnin tədrisinin tələbləri baxımından 1900-1920-ci illərdə Azərbaycan ədəbi tənqidinə sirayət edən çoxmeyllilik, 1920-30-cu illərdə təmərküzləşmə səviyyəsində özünü biruzə verən siyasiləşmə və ideolojiləşmə məhz bu günün düşüncə tərzi ilə izah edilməlidir, lakin ədəbi tənqid ədəbi prosesin ayrılmaz tərkib hissəsi olduğu üçün bu problemə həm də prosesin özündə baxmaq ehtiyacı vardır. Elə buna görə də sovet dönəmi ədəbi tənqidini tədris edərkən Elçinin “Sosrealizm bizə nə verdi?” silsilə məqaləsindən də tədris vəsaiti kimi istifadə etmək zərurəti yaranır. Beləliklə, ədəbi tənqidimizin ən son nailiyyətlərini də nəzərə almaqla müstəqillik dövrümüzün ədəbi panoramasına ümumi bir nəzər salmaq da qarşımızda duran vəzifələrdən biridir.

“Ədəbi tənqid tarixi” fənninin tədrisi üçün 30 saat müharizə, 30 saat seminar məşğələsi olmaqla, cəmi 60 saat vaxt ayrılır. Mühazirə saatlarının aşağıdakı şəkildə bölünməsi məqsədəuyğun sayılır:

Orta əsr Azərbaycan ədəbi tənqidi – 8 saat

I. Orta əsrlər Azərbaycan ədəbi tənqidinin qaynaqları və istiqamətləri (XI-XVIII əsrlər) – 2 saat

Sözün ilahiliyi və tükənməzliyi (Qurani Kərim 18. Kəhf surəsi, ayə 19, səh 149. Bakı, “Azərbaycan nəşriyyatı”, 1993) haqqında atalar sözlərində, deyimlərdə, dastanlarda və aşıq şeirində sözə münasibət haqqında.

Orta əsrlər Azərbaycan ədəbi-tənqidi fikrinin qaynaqları və istiqamətləri: 1. poetika kitabları, estetik risalələr, izahlar və şərhlər; 2. təzkirələr, cümlələr; 3. Orta əsr sənətkarlarının sözə münasibətləri və fikirləri.

Xətib Təbrizinin (1030-1109) XI əsr “Şərh divan-əl Həmasə”, “Şərh divan Əbu Təmmam”, “Əl kafi fi elmey, əl-əruz vəl qəvafi”, Yusif Xoylunun (Xüveyyi) (?-1154) “Tənvir” (“bədəndən tükləri təmizləmə, aydınlaşdırma” - əslində “şərh və izah” – V.A.), N.Tusin (1201-1274) “Mizanül-əşar”, “Əsasül-iqtibas”, Əssar Təbrizinin (XIV əsr) “Əl-vafi fi tedadil-qəvafi”, “Şərəfəddin Həsən Rami Təbrizinin (XIV əsr), “Haqayiqül-hədayiq”, “Ənisül-üşşaq” (“Şairlərin dostu”), Vəhid Təbrizinin (XV əsr), “Risaleyi-cəmi-müxtəsər”, Məhəmməd Rəfi Dost Məhəmməd oğlunun (XVII) “Məşrəbül-ətşan” (“Susuzlar üçün bulaq” burada Ə.Caminin “İnşa” əsərinə şərhlər verilir), Mirzə Əbutalib Təbrizinin (XVIII əsr) “Xilasətül-əfkar” əsərləri orta əsr Azərbaycan ədəbi-tənqidi fikrinin birinci mənbəyi kimi.

Şərəfəddin Rami, Sadiq bəy Sadiqi, Əhdi Bağdadi, Sam Mirzə, Yütfəli bəy Azərin təzkirələri orta əsr Azərbaycan ədəbi tənqidi fikrinin ikinci mənbəyi kimi.

Eynəl-Quzat (1089-1131), Qətran Təbrizi (1012-1088), Xaqani, Nizami, N.Tusi, Nəsimi, Arif Ərdəbili və Füzulinin “Qövsü və Saib Təbrizilərin söz və sənət haqqında mülahizələri orta əsr Azərbaycan ədəbi tənqidi fikrinin üçüncü mənbəyi kimi.

II. Orta əsr müəlliflərinin risalələri, izah və şərhləri, cümləri və təzkirələri Azərbaycan ədəbi tənqidi fikrinin qaynağı və mənbəyi kimi – 2 saat

İzahlar və şərhlər XI əsrdə tənqidimizin ilk yazılı janrı kimi. Xətib Təbrizinin (1030-1109) şərh zamanı qərəzçilik və təəssübkeşlikdən uzaq mövqe tutması. “Ən yaxşı şərh odur ki, qısa və aydın olsun”- fikrini irəli sürməsi. X.Təbrizinin “Əl kafi fi elmey əl-əruz vəl qəvafi” (“Əruz və qafiyə elminin yekunu”) əsəri əruz vəznü, qafiyə sistemi və bədii təsvir vasitələrinin elmi şərhü kimi. X.Təbrizinin müasirlik və sənətkarlıq probleminə münasibəti, onları vəhdətdə götürməsi.

Eynəl Quzat (1089-1131), Yusif Xoylu (Xüveyyi - ?-1154) vəznələr və janrlar haqqında. Onların ədəbi əsərləri dəyərləndirmə meyarları. Orta əsr Azərbaycan təzkirəçiliyi: Şərəfəddin Həsən Rami (?-1392), Dövlətsah Səmərqənd (1431-1495), Vəhid Təbrizi (XV əsr), Sadiq bəy Sadiqi Əfşar (1533-1610), Yütfəli bəy Azər Bəydillinin (1722-1781) təzkirələri və onların tarixi əhəmiyyəti. Təzkirələr həm də ədəbiyyat nəzəriyyəsi kimi. Rami Təbrizinin “Ənisül-ürşad” və “Həqayıqül-həqayıq”, Sadiq bəy Sadiqinin “Qanünüs-süvər”, “Məcməül-xəvas” və “Təzkirətüş-şüəra”, Yütfəli bəy Azərin “Atəşgədə” təzkirələrində bədii təsvir və bədii ifadə məsələlərinə münasibət. Orta əsr təzkirəçiləri təşbeh və mübaligə, forma və məzmun probleminin qoyuluşu barədə. Orta əsr təzkirələrində türkcə nümunələr məsələsi.

III. Orta əsr sənətkarı söz və söz sənəti haqqında – 2 saat

Orta əsr müəlliflərinin təkcə şair kimi deyil, həm də söz sənətinə xüsusi münasibəti olan tənqidçi-nəzəriyyəçi kimi çıxış etmələri problemi. “Mənim könlüm müəllimdir, dizim üstü dəbistanı. O şagirdəm ki, öyrəndim sükut ilə əlifbanı. Nə hər dizdən olar məktəb, nə də hər şagird əzbərxan. Nə hər qətrə olar insan, nə hər dərya sədəf kanı”, “Mənim bakir sözlərimdir xasiyyətdə ruh tilsimi. Mənim qəlbim nurlandırır ağılları işıq kimi” deyən Xaqani Şirvani (1126-1179) söz və söz sənəti haqqında.

N.Gəncəvinin sözə, sənətə münasibətinin ədəbi-tənqidi-estetik baxımdan səciyyəvləndirilməsi.

Sənətə münasibəti baxımdan M.Füzulinin “Söz” rədifli qəzəli ədəbi-tənqidi görüşlərinin ifadəsi kimi. “Dibaçeyi-divani-türki-Movlana Füzuli” də (“Mövlanə Füzulinin türk divanının müqəddiməsində) “elmsiz şeir əsası yox divar olur”, “Qələm olsun əli ol katibi-bəd təhririn”, “O adam qələm kimi yonulsun ki, onun qələmi maarif binasının külüngüdür” (Füzuli əsərləri, I C. Bakı, Azərb.SSRİ EA Nəşriyyatı, 1958, səh 43-47), farsca divanın dibaçəsində “Sözə xor baxmaq olmaz”, “Şeir fəziləti də ayrı bir elmdir”, “Dərd şairliyin əsas sərmayəsidir”, “...Qəribə bir haldır, söylənmiş bir sözü söyləndiyinə görə, söylənməmiş bir sözü isə söylənmədiyinə görə işlətmək olmur” (M.Füzuli əsərləri III c. Bakı, 1958, Azərb. SSR EA Nəşriyyatı, 1958, səh 15,17, 20) fikirləri şairin sənət konsepsiyası kimi.

Arif Ərdəbilinin (XIV əsr) ədəbi-tənqidi görüşləri. Onun ənənəvi “Xosrov və Şirin” mövzusunun “Fərhadnamə” şəklində işləməsinin səbəbləri haqqında. Realizmə (şeyri-sidqiyyə) meyl etməsi. “Şeyri-kizbi”yə (romantikaya) münasibəti

fonunda Nizamiyə tənqidi münasibətlərini bildirməsi və onun “Mehr və Müştəri” əsərində Nizamiyə münasibət.

IV. Orta əsr Azərbaycan ədəbi tənqidinin əsas xüsusiyyətləri. Orta əsr sənətkarlarının forma və məzmun məsələsinə münasibətləri – 2 saat

Orta əsr Azərbaycan ədəbi tənqidinin əsasən əsasən iki istilah üzərində qurulması: “Şeiri-sidqi” və “Şeiri-kizbi”. Bu elmin özünün adının bu gün hamımıza bəlli olan “ədəbi tənqid” sözü ilə deyil, “elmi-nəqd” sözü ilə ifadə olunması. “Şeiri-sidqi” istilahı “sədaqətli şeir” mənasında olub, həyat həqiqətlərinə sədaqətin, reallığın və doğruluğun ifadəsi kimi. Əbunəsr Fərabî, İbn Sina, Fəxrəddin Gürganinin iki təsvir üsulu. Bu ikinci təsvir üsulunu “şeiri-kizbi” adlandırması.

“Şeiri-sidqi”yə və “Şeiri-kizbi”yə verilən tələblər N.Gəncəvi, M.Füzulinin “Şeiri-kizbi”yə münasibətlərinin əsərlərində öz əksini tapması. Arif Ərdəbili “şeiri-sidqi” haqqında. “Şeiri-sidqi” və “şeiri-kizbi” yaradıcılıq metodu və üsulu kimi.

Orta əsr Azərbaycan ədəbi tənqidinin daha bir cəhəti: sənətkarların tənqidçi funksiyasında çıxış etməsi. Nizami Gəncəvinin uğurlu əsər yaratmaq, forma və məzmun vəhdətinə nail olmaq üçün sənətkarların təcrübəsinin, şəxsi müşahidələrinin zəruri olmasına dair fikirləri. Forma baxımından irihəcmli əsərlərin yazılmasında bəhrlərin seçilməsi. M.Füzuli yaradıcılığında bu məsələyə münasibət. “Sözdə əsas cəhət mənadır”, “Olmayan qəvvasi-bəhri-mərifət arif deyil”, “Gözəl sözün gözəl xüsusiyyətləri vardır: birincisi, onu söyləyənin könlü... fərəh və zövq duyur, ikincisi, adı aləm səhifəsində qalır, üçüncüsü, onun şeiri özgələre də zövq verir” fəlsəfəsi. “Türkcə şeir mənim əslimin səliqəsinə uyğundur”, “Elə vaxtlar olmuşdur ki, gecə səhərə kimi oyaqlıq zəhərini dadmış və bağrımın qanı ilə bir məzmunu tapıb yazmışam. Səhər olanda başqa şairlərə uyğun gəldiyini görüb yazdığımı pozmuşam. Elə vaxtlar da olmuşdur ki, gündüz axşama qədər... söz almazı ilə məna gövhərini deşmişəm. Bu ləfz işlənmir və xoşagəlməzdir deyilər-deyilməz, o məzmun gözümdən düşmüşdür, ...onun üzünü köçürməmişəm”(M.Füzuli, I c. Səh 20) şəklində forma və məzmun məsələsinə ciddi münasibəti.

Filosof şair Saib Təbrizinin (1601-1677) forma və məzmun vəhdətinə münasibəti. “İncə məna qanadsız da uça bilər, hər halda, incə söz mənənin qanadıdır. Sözü mənadan qılıncla da ayırmaq olmaz” dünyagörüşü ilə ədəbiyyata baxış. Şərəfəddin Rami, Sadiq bəy Əfşarın sənətə dair fikirləri. Vəhid Təbrizi “O şeir ki, mənadan məhrumdur, onun canı da yoxdur”, Lütfəli bəy Azər: “Məna və məqsədi olmayan şeirləri yazarkən fikirləşmək də lazım deyildir”.

XIX əsr və XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbi tənqidi – 6 saat

I. XIX əsrdə Azərbaycanda ədəbi-tənqidi fikir: M.F.Axundovun ədəbi-tənqidi görüşləri – 2 saat

XIX əsrin sosial-siyasi, ədəbi-mənəvi mənzərəsi. Qərb-Şərq qarşılaşması. Ədəbi inteqrasiya. M.F.Axundov yeni ədəbi-tənqidi görüşlərin banisi kimi. M.F.Axundov “Kritika”nın mahiyyəti və məzmunu haqqında. M.F.Axundovun “Tənqid-risaləsi” əsəri. M.F.Axundovun klassik ədəbi irsə münasibəti. M.F.Axundov klassik ədəbi janrlar və onların imkanları haqqında. Onun nəsr haqqında düşüncələri. M.F.Axundovun “Nəzm və nəsr haqqında” əsəri yeni dünyagörüşün məhsulu kimi. Şərq-Qərb klassiklərinin müqayisəli təhlil üsuluna meyl M.F.Axundovun elmi yaradıcılıq metodu kimi. “Fihristi-kitab” dramatik növ haqqında ilk elmi əsər kimi. M.F.Axundov komediya və faciə haqqında. M.F.Axundov ifadə gözəlliyi, məzmun və forma vəhdəti haqqında.

II. Realist və romantik ədəbi tənqid – 2 saat

XIX əsrin sonu – XX əsrin birinci 20 ili ictimai-siyasi həyatın ziddiyyətlərlə dolu bir dövrü kimi: məfkurələrin və dünyagörüşlərinin toqquşduğu Azərbaycan məkanı. Ədəbiyyatda və ədəbi tənqiddə özünü göstərən təmayüllər və ədəbi cərəyanlar.

Realizm ədəbi cərəyan kimi: qolları və istiqamətləri. Romantizm ədəbi cərəyan kimi: qolları və istiqamətləri. Romantizmin fəlsəfi əsası.

Realist ədəbi tənqid və onun qolları. F.Köçərli (1863-1920), Əhmədbəy Ağayev (1869-1939), Məmmədemin Rəsulzadə (1884-1955), Seyid Hüseyn Kazımoğlu (1887-1937) və başqa realist ədəbi tənqidin əsas nümayəndələri kimi. “Molla Nəsrəddin” tənqidi realist estetik konsepsiyaya söykənən mətbu orqan kimi.

Romantik ədəbi tənqid və onun nümayəndələri: Əlibəy Hüseynzadə, Abdulla Sur, Məhəmməd Hadi, Abbas Səhhət, H.Cavid, A.Şaiq və s. Romantizm və realizmin fərqli cəhətləri. “Füyuzat” və füyuzatçılar romantik ədəbi tənqidin tərəfdarları kimi.

XIX əsrin sonu – XX əsrin birinci 20-ci ilində ədəbi-tənqidi məqalələr çap edən digər mətbu orqanlar. Gənc ədiblərin “Qafqaz türk ədəbi cəmiyyəti” və onun nəzdində “tənqid şöbəsi” açmaq cəhdləri. Gəncədə A.Surun rəhbərliyi ilə “Ədəbiyyat və sənaye-nəfisə cəmiyyəti”nin fəaliyyəti. Realist tənqidçilərin realizmin bünövrəsi probleminə münasibətləri.

III. Firudin bəy Köçərlinin ədəbi-tənqidi görüşləri – 2 saat

F.Köçərlinin həyatı və elmi-ədəbi, pedaqoji fəaliyyəti. F.Köçərli realist ədəbi tənqidin böyük nümayəndəsi kimi. F.Köçərlinin Q.Zakir və M.F.Axundov yaradıcılığına münasibəti. M.Füzuli və M.P.Vaqifin Azərbaycan ədəbiyyatında yeri məsələsinə dair.

“Tatar komediyaları” (1895), “Azərbaycan şairi Vaqifin həyatına dair” (1903), “Ədəbiyyatımıza dair məktub” (1904), “Azərbaycan tatarlarının ədəbiyyatı” (1903), “M.F.Axundov” (1911) əsərləri F.Köçərlinin ədəbi-tənqidi görüşlərini əks etdirən əsas mənbələr kimi. F.Köçərlinin dövrünün qabaqcıl nümayəndələri ilə yazışmaları və onların tarixi, ədəbi-tənqidi əhəmiyyəti.

F.Köçərlinin rus və dünya ədəbiyyatına münasibəti. “Ədəbiyyatımıza dair məktub” əsərində ədəbi əsərə qiymət meyarları. F.Köçərli ədəbiyyat tarixçisi kimi. Onun “Azərbaycan ədəbiyyatı” adlı kitabının tarixi, elmi, ədəbi-tənqidi əhəmiyyəti.

Sovet dönəmi Azərbaycan ədəbi-tənqidi (1920-1991-ci illər) – 12 saat

I. Sovet dönəmi ədəbi-tənqidinin ümumi prinsipləri – 2 saat

XX əsr sovet dönəmi Azərbaycan ədəbiyyatı 70 illik bir dövrün bədii məhsulu kimi. Sosrealizmin məcburi ədəbi metod və ədəbiyyatın bədii-estetik faciəsi olması. Sovet dönəmi ədəbiyyatının sistem ədəbiyyatına, ədəbi-tənqidinin sistem ədəbi tənqidinə çevrilməsi prosesi. “Sosializm realizmi” termini və onun anlaşılması. Dövrün ədəbi tənqidinin sistemin qəliblərinə uyğunluğu. Ədəbi tənqidin ifşaçılıq taktikası. Sosrealizmin siyasiləşmiş ədəbi cərəyan və metod olması.

Sosrealizm prosesində Azərbaycan ədəbi-bədii dilinin formalaşması. “Sovet ədəbiyyatı” termininə münasibət. Sovet dönəmi ədəbi tənqidinin bədii əsərləri dəyərləndirmə meyarları. “Rədd olsun bitərəf ədəbiyyatçılar!” (V.İ.Lenin, 1920) şüarına münasibət. Siyasiləşmiş ədəbi tənqid və repressiya. Ədəbi tənqiddə paradoksalıq. Sovet dönəmi ədəbi tənqidinin inkişaf mərhələləri.

II. Sovet dönəmi ədəbi tənqidinin qarşısına qoyulan tələblər – 2 saat

Tələblərin yüksək səviyyəsi ilə reallığın bir-birinə uyğun gəlməməsi. Ədəbi tənqidin ədəbi zövqün inkişafına və ictimai fikrin tərəqqisinə təsiri problemi. Bədii əsərə elmi təhlil zərurəti. Sovet dönəmi və ədəbi tənqiddə qayğı məsələsi. “Qlavlit” mifi. Ədəbiyyat və ədəbi tənqid qarşılıqlı... Ədəbi tənqid və ədəbiyyatın ideyalılıq və ictimai-tərbiyəvi rolu məsələsi. Ədəbi tənqidin ədəbiyyatın ədəbi səviyyəsinə təsiri. Sovet dönəmi ədəbi tənqidində yazıçının mövqeyi, sənətin ideyalılığı və bədiiliyi, müasirlik problemlərinə baxış. Tənqidin elmi şəkildə ədəbi qanunauyğunluqları kəşf etmək missiyası. Sovet dönəmi ədəbi tənqidinin mövzulara münasibəti.

Ədəbi tənqiddə meyar – şəxsiyyətdir doktrinası. Ədəbi vicdan və sovet dönəmi ədəbi tənqidi. “Ədəbi-bədii tənqid” istilahi. Sovet dönəmi ədəbi tənqidində xəlqilik məsələsi. Sovet dönəmi ədəbi tənqidində “müsbət qəhrəman”, “millilik və beynəlmiləçilik”, “novatorluq” istilahları. Nəzəriyyə ilə ədəbi təcrübənin vəhdəti və sovet dönəmi ədəbi tənqidi. Tənqidin özünü-tənqid və özünü-dərk problemi.

III. Sovet dönəmində ədəbi tənqidin repressiya qurbanları – 2 saat

Sovet dönəmi sistem ədəbiyyatı – RAPP və onun Azərbaycan şöbəsi icra qurumu, ədəbiyyat komissarlığı (nazirliyi) kimi. 1920-1937-ci illərdə ifşaçılıq ədəbiyyatının tüğyanı. 1920-ci ildən başlanan ədəbi terrorun qurbanları sırasında tənqidçi-ədəbiyyatşünasların da olması. Mehdi Hüseyn, Mikayıl Rəfili, Məmməd Səid Ordubadi, Abdulla Şaiq, Əliağa Vahidə münasibətdə paradoksalıq.

Bəkir Çobanzadə (1893, 15. V/ Kırım – 1937, 13. X/ Bakı) türkologiya üzrə sovet şərqində ilk professor kimi. “Ədəbiyyatı, şeiri məişət yaradır”, “Yalnız sinfi ədəbiyyat və sinfi sənət vardır”, “Mündəricə, daxili və xarici şəkil” konsepsiyası. B.Çobanzadənin “Molla Nəsrəddin”çi ədəbiyyata münasibəti. “Azəri ədəbiyyatının yeni dövrü nasionalizmdən internasionalizmə” əsəri B.Çobanzadənin ədəbi-tənqidi görüşlərinin yekunu kimi.

Atabalı Musaxanlı Azərbaycan ədəbi tənqidinin görkəmli nümayəndələrindən biri kimi. “Şaiq – şair və müəllim”, “Ədəbiyyatımızın tarixində Sabir”, “Aran köçü və müəllif”, “Mirzə Fətəlinin ictimai-tərbiyəvi mülahizələri”, “Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafı və xüsusiyyətləri” və başqa məqalələrin elmi-tənqidi əhəmiyyəti.

Əli Nazim repressiya qurbanlarından biri kimi. Əli Nazim orta məktəb üçün ədəbiyyat müntəxəbatının, “Ədəbiyyat ensiklopediyası”nın redaktoru kimi.

Mustafa Quliyev tənqidçi-ədəbiyyatşünas kimi. “Azərbaycanda oktyabr düşmənləri”, “Mədəni inqilab və islam”, “Türk qadınının yolu”, “Cinayət nədir və haradan baş verir”, Ə.Əbülhəsənin “Dünya qopur” romanı haqqında” məqalələri, S.Vurğuna, M. Ə. Sabirə, N.Nərimanova, M.F.Axundova həsr etdiyi yazıları, o cümlədən “H.Cavidin “Uçurum”, “Ədəbiyyat cəbhəsində mübarizə” adlı очерkləri, “Oktyabr və türk ədəbiyyatı” kitabı M.Quliyevin ədəbi-tənqidi fəaliyyətinin məcmuyu kimi.

Seyid Hüseyn ədib və tənqidçi kimi. S.Hüseynin Ə.Haqverdiyev, Y.V.Çəmənzəminli, C.Cabbarlı və b. yaradıcılığına münasibəti. S.Hüseyn roman janrı haqqında. S.Hüseyn M.Ə.Sabir və C.Məmmədquluzadə haqqında. Repressiya illəri həm də ədəbi tənqidin repressiyası kimi.

IV. Repressiyadan sonrakı dövrdə Azərbaycan ədəbi-tənqidi və onun nümayəndələri – 2 saat

Sovet dönəminin paradoksalılığı. “Stalinin şəxsiyyətinə pərəstiş və onun nəticələrinin aradan qaldırılması” haqqında Sov. İKP MK-nın 1956-cı il 30 iyun tarixli qərarı və repressiya olunanların reabilitasiyası. İ.V.Stalin və stalinizm repressiyadan sonrakı ədəbi tənqidin tənqid hədəflərindən biri kimi. Stalinə həsr edilmiş əsərlərin monoqrafiyalardan, dərsliklərdən çıxarılması, kitabxanalardan yığılması - əslində repressiyanın repressiyası.

Bununla belə 1956-cı il 30 iyun qərarının tarixi rolu. Məlum qərardan sonrakı dövrün ədəbi tənqidində canlanma.

M.Arif (Dadaşzadə) – (1904-1975) müasirləri arasında “ustad tənqidçi” adına layiq görülən ilk tənqidçi kimi. “Tənqidimizin vicdanı” (S.Vurğun), “Ədəbiyyatımızın vicdanı” (S.Rəhimov), “Gözəl insan” (M.Cəlal) adlandırılan M.Arifin müasirlik və tarixilik, ənənə və novatorluq, bədii dil və üslub məsələlərinə münasibəti. Onun “C.Cabbarlının yaradıcılıq yolu”, “Şair Məmməd Rahim”, “Səməd Vurğunun dramaturgiyası” əsərləri ilə yanaşı, M.S.Ordubadinin, M.Hüseynin, gənclərdən Elçinin yaradıcılığına müraciət etməsi, Nizami, Nəsimi, Vaqif, M.F.Axundov, Sabir yaradıcılığı fonunda Azərbaycan ədəbiyyatına baxışları.

Məmməd Cəfər Cəfərov (1908-1991) Azərbaycan ədəbi tənqidinin görkəmli nümayəndələrindən biri kimi. Onun klassik romantizmə, ədəbi-bədii dilimizin bəzi məsələlərinə münasibəti. M.Cəfərin “C.Məmmədquluzadə haqqında söz”, “Ordubadi haqqında söz”, “Cabbarlının romantikası”, “Rəsul Rza”, “Romanlar müəllifi”, “Teatr sənəti və teatr tənqidi” və s. məqalələri. Onun yaradıcılığı elmiliklə bədiiliyi vəhdəti kimi.

Məmməd Cəfər (1909-1992) “Nizaminin fikir dünyası”, “Füzuli düşünür”, “M.F.Axundovun ədəbi-tənqidi görüşləri”, “Cəlil Məmmədquluzadə”, “Səməd Vurğun”, “Azərbaycan ədəbiyyatında romantizm”, “H.Cavid” və s. əsərlərin müəllifi kimi. M.Cəfərin “Azərbaycan-rus ədəbi əlaqələri tarixindən” əsərinin, A.İ.Gertsen və digər rus klassikləri haqqındakı əsərlərinin elmi-tarixi əhəmiyyəti.

Cəfər Xəndan Hacıyev (1910-1961) Azərbaycan ədəbi tənqidi tarixində öz yeri olan tənqidçi kimi. Onun “XIX-XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında Nizami mövzuları”, “Füzuli və XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı”, “Heyran xanım”, “Mikayıl Müşfiqin lirikası”, “Süleyman Sani”, “M.S.Ordubadi” və s. əsərləri haqqında.

Həmid Araslının (1909-1983) X.Şirvani, Nizami Gəncəvi, M.Füzuli, İ.Nəsimi, Saib Təbrizi, M.F.Axundov yaradıcılığından bəhs edən monoqrafiyaları ədəbi tənqid tariximizin nailiyyətləri kimi.

Bəkir Nəbiyev (1930-2012) həm repressiya dövründən sonrakı, həm də müstəqillik illərinin ədəbi tənqidinin aparıcı siması kimi. Onun “Hikmətlə gözəllik qovuşanda”, “Həyat və bədii həqiqət”, “Portret cizgilər”, “Cənubdan səsdən”, “Səhnəmiz və biz” və s. silsilələrdən olan yazılarının ədəbi-tənqidi fikrimizin inkişafına təsiri.

V. Azərbaycan ədəbi tənqidi 1980-ci illərdə. Akad. Kamal Talıbzadə və onun ədəbi tənqid tariximizdəki rolu – 2 saat

Azərbaycan ədəbi tənqid tarixinin akad. K.Talıbzadənin (1923-2006) səyi nəticəsində əlahiddə bir elm sahəsinə çevrilməsinin 1980-ci illərdə başa çatması. Tənqidçi, ədəbiyyatşünas Kamal Talıbzadənin elmi-ədəbi-tənqidi yaradıcılığına bir nəzər. Azərbaycanda ədəbi tənqid tarixinin sistemli şəkildə öyrənilməsi və müstəqil elm sahəsi kimi təşəkkülündə akad. Kamal Talıbzadənin rolu. Ədəbi-tarixi hadisələrə müasirlik baxımından yanaşma, tənqidi fikrin dərin ədəbiyyatşünaslıq təhlili ilə uğurlu vəhdəti ədəbiyyatşünaslığımızın nailiyyətləri kimi. Akad. Kamal Talıbzadənin “Abbas Səhhət”, “Qorki və Azərbaycan”, “XX əsr Azərbaycan ədəbi tənqidi”, “Tənqidimiz haqqında qeydlər”, “Ədəbi irs və varislər”, “Sənətkarın şəxsiyyəti”, “Azərbaycan ədəbi tarixinin tarixi”, “Tənqid və tənqidçilər” kimi fundamental monoqrafiya və kitablarının həm də milli özünəqayıdışı təbliğ edən vasitələrdən biri olması.

Akad. K.Talıbzadə XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının M.Arif, M.Cəfər, F.Qasımzadə, C.Xəndan, Ə.Sultanlı, Ə.Mirəhmədov səviyyəsindəki nümayəndələrinin XXI əsrin ilk illərindəki davamçısı və ədəbi tənqidin patriarxı kimi.

VI. Aydın Məmmədovun (1944-1991) ədəbi-tənqidi görüşləri – 2 saat

A.Məmmədovun həyatı. Türkoloji və ədəbi-tənqidi fəaliyyəti. “Türk samitləri: anlant və kombinatorika” əsəri A.Məmmədovun türkoloji baxışlarının məcmuyu kimi. “Bu günkü nəsrimizin poetik mənzərəsi” A.Məmmədovun elmi-ədəbi-tənqidi fəaliyyətinin başlanğıcı kimi.

A.Məmmədovun poeziyaya münasibətinin açıqlanmasında “Zamanla səsleşən şeirlər sorağında” məqaləsinin rolu.

“Bu günkü nəslimizin poetik mənzərəsi”, “Şeirdən gələn notlar”, “Nəsrin çətin yolları, tənqidin dolanbacları”, “Dəniz, dolça və cüllüt” məqalələri A.Məmmədovun nəsrə münasibətinin ümumiləşdirilmiş ifadəsi kimi.

“Yaşadan söz, yandıran söz, yanan söz”, “Prinsipiallıq və xeyirhahlıqla”, “Probelmlər, qayğılar”, “Təkcə güldürmək azdır”, “Gəlin, açıq danışaq” məqalələrinin A.Məmmədovun ədəbiyyata, ədəbiyyatın qarşısında duran vəzifələrə ədəbi-nəzəri baxışlarının müasirlik mövqeyindən şərh kimi.

Azərbaycan ədəbi tənqidi müstəqillik dövründə - 4 saat

I. Azərbaycan ədəbi tənqidində Yaşar Qarayevin (1936-2002) yeri – 2 saat

Y.Qarayevin həyatı və ədəbi-tənqidi fəaliyyətinin həm Sovet dönməinə, həm də müstəqillik dövrünə təsadüf etməsi. “Tarix: yaxından və uzaqdan” əsəri Y.Qarayevin böyük zaman kəsiyində ədəbiyyata baxışı kimi. Akad. K.Talıbzadənin “sənətkarın” şəxsiyyəti konsepsiyasından çıxış edərək Y.Qarayev tərəfindən “Meyar-şəxsiyyətdir” doktrinasının irəli sürülməsi. Y.Qarayevin ədəbi əsərə yanaşma və onu qiymətləndirmə meyarları. “XXI əsr: qlobal sivilizasiya və Şərq dəyərləri”, “Milli mən” şüuru və etik yaddaş – Azərbaycançılıq”, “Ədəbiyyat tarixi – milli (etnik) kimlik və mentalitet tarixi kimi” əsərlərinin dünya ədəbi-tənqidi səviyyəsində etibarlı və əhəmiyyətli olması.

“Ömrün qurubu, yaxud...İnfarkt” müsahibəsi hazırki durumda Qarabağ taleli Azərbaycan həqiqətlərinin ədəbi-tənqidi, elmi-publisistik ifadəsi kimi.

Yaşar Qarayevin “Realizm: sənət və həqiqət”, “Poeziya və nəsr”, “Səhnəmiz və müasirlərimiz”, “Tənqid: problemlər, portretlər”, “Poeziyanın kamilliyi” əsərləri onun elmi-nəzəri görüşlərinin məcmuyu kimi.

II. Son dövr Azərbaycan ədəbi tənqidi: Elçinin ədəbi-tənqidi görüşləri – 2 saat

Hazırki dövr ədəbi tənqidinin müasir dünya ədəbi tənqidinin tərkib hissəsinə çevrilməsi prosesi. Bu prosesdə Arif Səfiyevin (1934) “Komediya və həyat”, “Sabit Rəhman”, “Azərbaycan dramaturgiyası müasir mərhələdə” əsərləri ədəbi tənqidin dramaturgiyaya elmi-nəzəri baxışları kimi. Vaqif Yusifli (1948) çağdaş ədəbi tənqidin ən fəal üzvlərindən biri kimi. Rəhim Əliyevin (1950) “Dilimiz,

ədəbiyyatımız, tariximiz”, “Nəsimi və klassik dini üslubun təşəkkülü”, “Mifin sözü” əsərləri ədəbi-tənqidimizin son nailiyyətlərindən biri kimi. Asif Rüstəmli (1954) Bayraməli Abbaszadə, M.Ə.Rəsulzadə və C. Cabbarlı haqqında ciddi tədqiqatların müəllifi kimi.

Elçin (1943) hazırki ədəbiyyatşünaslıq və ədəbi-tənqidin ən görkəmli nümayəndələrindən biri kimi. “Tənqid və ədəbiyyatımızın problemləri”, “Klassiklər və müasirlər”, “Klassik aşığı poeziyasında aşığı obrazı” əsərləri ədəbi-tənqidi fikrimizin inkişafında yeni bir qat kimi. “Sosrealizm bizə nə verdi?” məqaləsi sovet dövrü ədəbiyyatı haqqında məsələnin qoyuluşuna hazırki dövrün nöqtəyi-nəzərindən yanaşma kimi. “Sovet ədəbiyyatı” termininə Elçinin münasibəti. Sovet ədəbiyyatında nikbinlik probleminə Elçinin yanaşma təzi. Elçin “sosrealizm”in qeyri-təbiiliyi haqqında. İnkilabi realizm, proletar realizmi barədə. Sosrealizmin bir ədəbi metod kimi iflası uğraması. Sosrealizmin müddəalarına qarşı “altmışıncılar”ın ədəbi müxalifətdə olması. Sovet dövrü ədəbiyyatına XXI əsrdən baxış probleminin Elçinin məlum əsərlərində elmi-ədəbi həlli. Sosrealizmin XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatına vurduğu zərərin müəyyənləşdirilməsi və, eyni zamanda, Azərbaycan ədəbiyyatının bu dövrdəki inkişafının xüsusi bir mərhələ olması.

Mövzuların təqvim-tematik planlaşdırılması

Sıra N-si	Mövzunun adı	Saatlar		
		Cəmi	Mühazirə	Seminar
1	Orta əsrlər Azərbaycan ədəbi tənqidinin qaynaqları və istiqamətləri (XI-XVIII əsrlər)	4	2	2
2	Orta əsr müəlliflərinin risalələri, izah və şərhləri, cümləri və təzkirələri Azərbaycan ədəbi tənqidi fikrinin qaynağı və mənbəyi kimi	4	2	2
3	Orta əsr sənətkarı söz və söz sənəti haqqında	4	2	2
4	Orta əsr Azərbaycan ədəbi tənqidinin əsas xüsusiyyətləri Orta əsr sənətkarlarının forma və məzmun məsələsinə münasibətləri	4	2	2
5	XIX əsrdə Azərbaycanda ədəbi-tənqid fikri: M.F.Axundovun ədəbi-tənqidi görüşləri	4	2	2
6	Realist və romantik ədəbi tənqid	4	2	2
7	Firudin bəy Köçərlinin ədəbi-tənqidi görüşləri	4	2	2
8	Sovet dönəmi Azərbaycan ədəbi-tənqidi (1920-1991-ci illər) Sovet dönəmi ədəbi-tənqidinin ümumi prinsipləri	4	2	2
9	Sovet dönəmi ədəbi tənqidinin qarşısına qoyulan tələblər	4	2	2
10	Sovet dönəmi ədəbi tənqidinin repressiya qurbanları	4	2	2
11	Repressiyadan sonrakı dövrdə Azərbaycan ədəbi-tənqidi və onun nümayəndələri	4	2	2
12	Azərbaycan ədəbi tənqidi 1980-ci illərdə. Akad. Kamal Talıbzadə və onun ədəbi tənqid tariximizdəki rolu	4	2	2
13	Aydın Məmmədovun (1944-1991) ədəbi-tənqidi görüşləri	4	2	2
14	Azərbaycan ədəbi tənqidi müstəqillik	4	2	2

	dövründə Azərbaycan ədəbi tənqidində Yaşar Qarayevin (1936-2002) yeri			
15	Son dövr Azərbaycan ədəbi tənqidi: Elçinin ədəbi-tənqidi görüşləri	4	2	2
	Cəmi:	60	30	30

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Abid Ə. Seçilmiş əsərləri. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2007.
2. Axundov M.F. Əsərləri. III c., Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005.
3. Araslı H. Xaqani Şirvani. Bakı, “Yazıçı”, 1982.
4. Arif M. Seçilmiş əsərləri. (3 cildə). I cild., Bakı, EA nəşri, 1967.
5. Arif M. Seçilmiş əsərləri. (3 cildə). II cild., Bakı, EA nəşri, 1968.
6. Arif M. Seçilmiş əsərləri. (3 cildə). III cild., Bakı, Elm, 1970.
7. Aslan V. Seçilmiş əsərləri. IV cild., Bakı, “Təhsil”, 2010.
8. Bünyadov Z. Qırmızı terror. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1993.
9. Cəfər M. Azərbaycan ədəbiyyatında romantizm. Bakı, Azərb.EA nəşriyyatı, 1963.
10. Cəfər M. Sənət yollarında. Bakı, “Gənclik”, 1975.
11. Çobanzadə B. Seçilmiş əsərləri. Bakı, 2011.
12. Elçin. Tənqid və ədəbiyyatımızın problemləri. Bakı, “Yazıçı”, 1981.
13. Elçin. Klassiklər və müasirlər. Bakı, “Yazıçı”, 1987.
14. Elçin. Sosrealizm bizə nə verdi?. “Ədəbiyyat qəzeti”. N 41 (3740) 22.X.2010, N 42 (3741) 29.X.2010, N 3 (3742) 5. XI. 2010.
15. Əliyev R. Nəsimi və klassik dini üslubun təşəkkülü. Bakı, “Nafta-Press”, 2006.
16. Xəlilov Q. Azərbaycan romanının inkişaf tarixindən. Bakı, “Elm”, 1973.
17. Xəndan C. Seçilmiş əsərləri. Bakı, Azərb.Dövlət Nəşriyyatı, 1972.
18. Köçərli F. Azərbaycan ədəbiyyatı. I c. Bakı, “Elm”, 1978.
19. Köçərli F. Azərbaycan ədəbiyyatı. II c. Bakı, “Elm”, 1981.
20. Qarayev Y. Tənqid: problemlər, portretlər. Bakı, “Azərnəşr”, 1976.
21. Qarayev Y. Poeziya və nəsr. Bakı, “Yazıçı”, 1979.
22. Qarayev Y. Realizm: sənət və həqiqət. Bakı, “Elm”, 1980.
23. Qarayev Y. Tarix: yaxından və uzaqdan. Bakı, “Sabah”, 1996.
24. Qarayev Y. Meyar-şəxsiyyətdir. Bakı, “Yazıçı”, 1988.
25. Qarayev Y. Min ilin sonu. Bakı, “Elm”, 2002.
26. Məmmədov A. Sözüümüz eşidilənədək. Bakı, “Yazıçı”, 1988.
27. Mümtaz S. Azərbaycan ədəbiyyatının qaynaqları. Bakı, “Yazıçı”, 1986, “Avrasiya-Press”, 2006.

28. Nəbiyev B. Çətin yollarda. Bakı, "Elm", 2000.
29. Rəsulzadə M. Ə. Əsrimizin Səyavuşu, Çağdaş Azərb.ədəbiyyatı. Çağdaş Azərbaycan tarixi. Bakı, "Gənclik", 1991.
30. Rüstəmli A. Ədəbi istiqlalımız. Bakı, "Elm", 2002.
31. Səfiyev A. Azərbaycan dramaturgiyası müasir mərhələdə. Bakı, "Ozan", 1998.
32. Talıbzadə K. XX əsr Azərbaycan ədəbi tənqidi. Bakı, Azərb. SSR EA nəşriyyatı, 1966.
33. Talıbzadə K. Tənqidimiz haqqında qeydlər. Bakı, "Gənclik", 1967.
34. Talıbzadə K. Azərbaycan ədəbi tənqidinin tarixi. Bakı, "Maarif", 1984.
35. Talıbzadə K. Tənqid və tənqidçilər. Bakı, "Yazıçı", 1989.
36. Talıbzadə K. Seçilmiş əsərləri (II cildə) II c. Bakı, "Azərnəşr", 1994.
37. Yusifli V. Təndiq də yaradıcılıqdır. Bakı, "Mütərcim", 2003.

